

TÜRKMEN GAZININ BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Kadir DİKBAŞ*

This study analyses the struggle that Turkmenistan has faced in her attempt to export natural gas to international markets. Within this context, Turkmenistan's relation with Turkey, Russia, Ukraine and Iran and possible route of export has formed the main focus points.

4 48 bin kilometrekare yüzölçüme ve 4,5 milyon nüfusa sahip Türkmenistan, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Üst Yurt platosu, doğuda Amuderya nehri, güneyde de Kopet dağları ile çevrilidir. Komşuları, kuzeyde Kazakistan ve Özbekistan, güneyde de İran ve Afganistan'dır.

Topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplı olan Türkmenistan'ın en büyük zenginliği doğalgazdır. Doğalgaz, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) döneminde olduğu gibi bugün de en önemli gelir kaynağı, bağımsızlıkla birlikte başlatılan kalkınma hamlesinin motoru ve ekonomiye döviz girdisi sağlayan en önemli sektördür.

Bu sektörün bütçe gelirlerine yaptığı katkı gözardı edilemeyecek kadar yüksektir. Doğalgaz üretiminin 22.8 milyar metreküpe gerilediği 1999 yılında bile sektörün bütçeye katkısı yüzde 40 civarındaydı. Üretimin 2000 yılında bir önceki seneye göre ikiye katlanması, milli gelirdeki büyümeyi yüzde 17.6'ya çıkartarak Türkmenistan'ın bu alanda rekor kırmasını sağladı.

Türkmenistan, doğalgaz rezervi bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyanın en şanslı ülkesidir. Mevcut üretim ve ihracat kapasitesi açısından da Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri içinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir.

Bağımsızlık öncesinde, SSCB doğalgaz üretiminin yüzde onbirini, petrol

.....
**Bağımsızlık öncesinde,
 SSCB doğalgaz üretiminin :
 yüzde onbirini, petrol :
 üretiminin de yüzde birini :
 gerçekleştirmekteydi.**

* Gazeteci-Yazar

Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 74-96.

üretimini de yüzde birini gerçekleştiriyordu. Türkmenistan, başta doğalgaz olmak üzere petrol ve pamuk üretimi ile her yıl SSCB'ye milyarlarca dolar katkıda bulunurken, Türkmen halkı sahip olduğu tabii zenginliklerle orantılı bir refah seviyesini yakalayamamış, SSCB'nin en fakir halkları arasında yerini almıştı. Sovyetler'in ülkede kurduğu önemli sanayi tesisleri, bir iplik eğirme fabrikası ile batıdan sökülüp Türkmenbaşı şehrine kurulmuş petrol rafinerisinden ibaretti. 80'li yıllarda SSCB sistemine verilen gaz miktarı 80 milyar metreküpü aşarken, halk kışı zor şartlar altında geçiriyor, ısınmak için çölden odun topluyordu.¹

Doğalgaz: Büyük zenginlik

Bugün kendi zenginliğini özgürce işletip, tüketme ve satma fırsatını yakalayan Türkmenistan, kısa sürede bütün yerleşim birimlerine doğalgaz götürmeyi başarmıştır. 1998 yılı Mayıs ayında kasaba ölçeğindeki son yerleşim birimine de gaz verilerek, küçük çöl köyleri dışında gaz ulaştırılmayan yer kalmamıştır.

Türkmenistan'da halen sanayi işletmeleri hariç doğalgaz, su ve tuz halka ücretsiz olarak sağlanmaktadır. Evlerde kullanılan elektriğin de kişi başına 90 kilovattır ücretsizdir. Elektrik santralleri ve sanayi tesislerine uygulanan tarife ise üretim maliyetlerinin de altında, 1.000 metreküp için 1\$ civarındadır. Halka ücretsiz, sanayi kesimine de indirimli verilen gazın maliyeti bütçeden karşılanmakta, sadece gazın ihracında kâr sözkonusu olmaktadır.

Türkmenistan'ın yıllık doğalgaz tüketimi 10 milyar metreküp seviyesinde bulunmaktadır. Bu tüketimin yüzde 35'i elektrik sektörüne, yüzde 55'i de sanayi ve diğer sektörleredir. Ülkede faaliyette bulunan altı önemli elektrik santralinden beşi doğalgaz yakmaktadır.²

Ülkede batısı ve doğusunda olmak üzere iki ayrı boru hattı sistemi bulunmaktadır. Türkmenistan'daki ana ve tali doğalgaz boru hatları ağı 7.330 km uzunluğunda olup, bu rakam eski SSCB sisteminin yüzde üçünü teşkil ediyordu. Bugün yeni hatların ilavesi ile sistemin uzunluğu 8.000 km'ye yaklaşmıştır.

Doğudaki sistemin bir bölümü, Şatlık gaz sahasından başlayarak, Tecen, Merv, Bayramali, Aşkabat ve Büzmeyn'e kadar ulaşır. Diğer bölüm ise, kuzeye, Özbekistan topraklarına kadar uzanır. Türkmenistan

¹ Kadir Dikbaş, *Değişen Türkmenistan*, İstanbul, İŞHAD, 1997, s. 74-75.

² Caspian Oil and Gas, *International Energy Agency*, Paris, 1998, s.254.

Rusya üzerinden ihraç ettiği gazı bu güzergahtaki ana gaz boru hattından pompalamaktadır. Batıdaki sistem ise ülkenin kuzey sınırlarından güneydeki İran sınırına kadar uzanır. 1997 sonunda İran'a uzanan hat Türkmenistan'ın Rusya doğalgaz sistemi dışında ihracat imkanı bulduğu ilk ve tek hattır.

Türkmen yetkililerine göre, Türkmenistan'ın şu anki doğalgaz üretim kapasitesi, 110 milyar metreküp seviyesindedir. Ancak ihracat imkanlarının sınırlı olması nedeniyle, üretimini geçen yıl 47 milyar metreküp'e kadar çıkarılabildiği belirtilmiştir.

Yabancı sermayeye kapılar açılmış olmakla birlikte ülkede doğalgaz ve petrol sektörünün başrol oyuncularını devlete ait Türkmenneft, Türkmengaz, Türkmenneftegaz ve Türkmenneftegazstroi şirketleridir.

Türkmenistan, toplam 22,9 trilyon metreküp doğalgaz, 12 milyar ton da petrol rezervine sahip bulunmaktadır.³ Türkmenistan'ın şu an için sahip olduğu tahmin edilen bu doğalgaz rezervi Avrupa'nın, bugünkü rakamlarla, 75 yıllık ihtiyacına cevap verebilecek büyüklüktedir. Petrol ise 16 yıllık tüketimine denktir. Ülke genelinde tamamlanması halinde rezervin daha büyük rakamlara ulaşacağı tahmin edilmektedir.

En geniş gaz yatakları ülkenin güneydoğusunda ve Amuderya havzasında bulunmaktadır. Bu bölgedeki Devletabad-Dönmez sahası 1974 yılında keşfedilmiş olup, ülkenin en önemli doğalgaz yatağıdır. 1982 yılında keşfedilen ve bu bölgenin 24 km güneyinde bulunan Sovyetabad sahası da zengin yataklardan birisidir. Bunun yanında Murgab bölgesi de geniş rezervlere sahiptir.

Türkmenistan'daki doğalgaz rezervlerinin diğer ülke rezervlerinden en önemli farkı, büyük ölçüde yüzeye yakın ve kolay üretilebilir olmasıdır. Maliyetleri düşürücü bu etken gaz üreticisi şirketlerin ilgisini de artırmaktadır.

Ülkede doğalgaz yanında petrol yataklarının da geliştirilmesine çalışılmaktadır. Özellikle ülkenin batısında yer alan yatakların uluslararası yatırımcılara açılması ile birlikte üretimde hareketlenme başlamıştır. 2000 yılında gerçekleştirilen üretim 7,1 milyon tondur. Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, 2001 yılı içinse 10 milyon tonluk hedef koymuştur. Üretimini 2010 yılına kadar kademeli olarak 48 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır.⁴

³ Caspian, "Interview with Mr. Gurbanmuradov Deputy Chairman of the Turkmenistan Cabinet", *Official Publication for TOGE'2000 Turkmenistan*, London, 2000.

⁴ *Türkmen Haber Ajansı*, Aşgabat, 12 Şubat 2001.

Petrol üretimindeki artış ve konulan bu hedef, önümüzdeki yıllarda Hazar bölgesindeki petrol boru hattı projelerine Türkmenistan'ın da katılmasını gerektirecektir. İleriki yıllarda Bakü-Ceyhan petrol boru hattına Kazakistan'ın yanında Türkmenistan'ın da petrol aktarması gündeme gelebilir.

.....
**Petrol üretimindeki artış
ve konulan bu hedef,
önümüzdeki yıllarda
Hazar bölgesindeki petrol
boru hattı projelerine
Türkmenistan'ın da
katılmasını
gerektirecektir.**
.....

Yeni yataklar ve yeni projeler

Türkmenistan bir yandan ihracat kapılarını zorlarken, diğer yandan da yeni doğalgaz kaynaklarını ve boru hatlarını devreye sokarak ileriye dönük talepleri karşılamayı hedeflenmektedir. 1991 yılından günümüze kadar 20'ye yakın yeni yatak açılmıştır. Açılan yatakların çoğunluğu Amuderya havzasında yer almaktadır. Bununla birlikte Lebap, Merv ve Daşoğuz vilayetlerinde de önemli petrol ve doğalgaz yatakları bulunmuştur. Bilhassa Lebap'taki Ağayı Taylak, Hökmetguyu, Dörtguldepe ve Gülçeşme yataklarında gelecek vaadeden rezervlerden bahsedilmektedir.⁵

Son olarak Türkmenistan, 7 Haziran 2001 tarihinde ülkenin kuzeydoğusunda bulunan ve 100 milyar metreküp rezerve sahip olan Başkızıl sahası ile bu sahayı Özbekistan ve Kazakistan'ı geçerek Rusya'ya uzanan ihraç boru hattına bağlayan Başkızıl-Uçhaci boru hattının (90 km) açılışını yaptı. Turkmengaz tarafından işletilecek sahanın yıllık üretim kapasitesi 5 milyar metreküptür. Açılan boru hattı ise, bu saha yanında Yelkuyu, Gündoğar Tutli ve Garaşsızlık sahalarda üretilen gazı da taşıyacak. Bu açılış, Türkmenistan'ın 2005 yılına kadar yılda 75 milyar metreküp'lük ihracata ulaşmasına yardımcı olacak. Diğer sahaların da katkısıyla bu hattan yapılacak sevkiyat 15 milyar metreküp'e kadar çıkabilecek. Bölgeye yapılan yatırımların 62 milyon doları bulacağı belirtiliyor.⁶

Petrol ve doğalgaz arama ve üretiminde kapılarını yabancı sermayeye açan Türkmenistan'da Petronas (Malezya), Dragon Oil (BAE), Monument (İngiltere), Shell gibi firmalar üretim lisansı almış bulunuyorlar. 2000 yılı itibarıyla yabancı sermayenin enerji alanında yaptığı yatırımlar 540 milyon dolara ulaştı. Bu rakam, Hazar'ın diğer hidrokarbon zengini iki ülkesi Kazakistan ve Azerbaycan'a kıyasla daha düşük görünüyor.

⁵ Anadolu Ajansı, Ankara, 4 Ekim 1999.

⁶ Interfax, Moskova, 8 Haziran 2001.

Türkmenistan doğalgazın boru hatları ile dünya pazarlarına çıkışını sağlamaya çalışırken, onun elektrik enerjisine ve likid gaza dönüştürülmesi çalışmalarını da başlatmış bulunuyor. Halihazırda yıllık 10,5 milyar kwh olan elektrik üretiminin 1,5 milyar kwh'ını ihraç eden Türkmenistan, bu miktarı başta Türkiye'ye yapmayı planladığı satışla daha da arttırmak istiyor. Ülkenin batısında bulunan doğalgaz yataklarında likit gaz üretecek bir tesis yapımı için de çalışmalara başlandı. Yılda 2 milyar metreküp doğalgazı likit gaza dönüştürmesi hedeflenen tesis, Balkan vilayetinine bağlı Goturtepe ilçesinde kurulacak.

İhracatın önündeki engeller

Türkmenistan'da gaz üretiminin zirveye ulaştığı yıl 1989 yılıdır ve üretim 89 milyar metreküpe ulaşmıştır. Ancak üretim bu noktadan sonra azalmaya başlamış, SSCB'den bağımsızlığın kazanılmasının birinci yılında yüzde 30'a düşmüştür.

Bu düşüşün en önemli sebepleri, eski Sovyet cumhuriyetlerinin ödeme gücünün içine girmesi, biriken doğalgaz borçları, gaz talebindeki daralma, Rusya'nın transit geçişe çıkardığı zorluklar ve yüksek ücret talebidir. Üretim 1993'te biraz kendisini toparlasa da, Rusya'nın Avrupa ihraç pazarını paylaşmayı öngören "swap" sözleşmesini 1993 yılında iptal etmesi üretimin yeniden düşüşe geçmesine neden olmuştur. Mart 1997'de ihracatın durmasından sonra da üretim o yıl 17,3 milyar metreküp'e gerilemiş, bir sonraki yıl da dibe vurarak 12 milyar metreküp'e inmiştir. Bu durumda yapılan ihracat 3,1 milyar metreküp seviyesinde kalmış, bunun da 1,8 milyar metreküp'ü yeni boru hattı ile İran'a gönderilmiştir. 1989 yılında 88,5 milyar metreküp'lük üretime ulaşan Türkmenistan için bu kötü bir durumdu.

İhraç kapılarının yeniden aralanması ile birlikte üretim 1999 yılında 22,8 milyar metreküp'e, 2000 yılında da 47 milyar metreküp'e çıkmıştır.

Bağımsızlık öncesinden bu yana ülkenin liderliğinde olan Saparmurat Türkmenbaşı, 2001 yılı için ekonomide yüzde 14-15 büyüme, doğalgaz üretiminde 70-75 milyar metreküp, petrol üretiminde de 10 milyon tonluk hedef koydu. 75 milyar metreküplük üretimin gerçekleştirilmesi içinse, Rusya ve Ukrayna'ya 30'ar milyar metreküp, İran'a da 5 milyar metreküp ihracat, 10 milyar metreküp de iç tüketim bekliyordu.⁷

⁷ Türkmen TV 1. Kanal, Aşgabat, 18:50 gmt, 31 Aralık 2000.

Ancak yapılabilen kontratlar çerçevesinde bu yıl için Türkmenistan, 30 milyar metreküp Ukrayna'ya, 10 milyar metreküp Rusya'ya ve 5 milyar metreküp de İran'a olmak üzere toplam 45 milyar metreküp'lük ihracat yapmayı planlıyor.

Türkmenistan lideri Türkmenbaşı, ülkesinin şu anda 100 milyar metreküp doğalgaz ihraç edebilecek bir kapasiteye sahip olduğunu söylüyor. Bu, Türkmenistan için 20 milyar dolar kar ve daha yüksek bir hayat standardı demektir. Türkmenbaşı, yıllık petrol üretimini de 5 yıl içinde 30 milyon tona çıkarabileceklerini belirtiyor.⁸

Türkmenistan, diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi petrol ve doğalgazının dış pazarlara naklinde tamamıyla Rus boru hatlarına bağımlı durumdadır. Bu durum ve Rusya'nın 1993'ten bu yana çıkardığı zorluklar, Türkmenistan'ı yeni güzergah arayışlarına sevk etmiştir. Bu yoğunlaşmanın şu ana kadarki ilk ve tek sonucu 1997 sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattıdır. Ancak bu hattın yapılan satış, kendisi de bir doğalgaz üreticisi ve ihracatçısı olan İran'ın talebi ile sınırlıdır.

Türkmenistan'ın doğalgaz ihraç ettiği en önemli iki ülke Ukrayna ve Rusya'dır. Bu ülkeleri İran takip etmektedir. Türkmenistan'ın müşterileri arasında düzenli olmamakla birlikte Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan gibi BDT ülkeleri de vardır.

Türkmenistan, İran dışındaki ihracatta teslimatı Türkmenistan-Özbekistan sınırında Deryalık pompalama istasyonunda yapmaktadır. Bundan sonraki nakil işlemleri Orta Asya doğalgaz boru hattı üzerinden Gazprom ve İtera tarafından yürütülmektedir. Bin metreküpü 40 dolar dan teslim edilen gazın fiyatı, Özbekistan ve Kazakistan transit geçiş ücretleri ile birlikte Rus sınırına ulaştığında 58 dolara ulaşmaktadır.

Ukrayna ve Rusya pazarı

Ukrayna Türkmenistan'ın en önemli iki pazarından birisi olmakla birlikte doğalgaz bedelini ödemekte gecikmesi ve bunu sürekli tekrarla-

⁸ Caspian, "Interview with Turkmenistan's President Saparmurat Niyazov", Official Publication for TIOGE'2000 Türkmenistan, London, 2000.

Türkmenistan, diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi petrol ve doğalgazının dış pazarlara naklinde tamamıyla Rus boru hatlarına bağımlı durumdadır.

ması, zaman zaman Türkmenistan'ın gaz sevkiyatını durdurmasına sebep oldu. Rusya ise boru hatlarının kullanımında yüksek ücret, hem de nakit ödeme talebinde bulunuyordu. Bu yüzden Türkmenistan, üretiminin dibe vurmasını, ihracatın en alt seviyeye inmesini göze alarak gaz sevkiyatını durdurdu.

1998 yılında yapılan görüşmeler sonrasında Ukrayna'ya sevkiyat yeniden başladı ancak aynı gerekçe ile 1999 Mayıs ayında tekrar kesintiye uğradı. 2000 yılında iki ülke liderlerinin borçların ödenmesi konusunda yeni bir anlaşmaya varması gaz sevkiyatını yeniden başlattı.

Türkmenistan 2000 yılında ürettiği 47 milyar mütreküp doğalgazın 30 milyar metreküpünü başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere BDT ülkelerine ihraç etti. Bunun 20 milyar metreküp'ünü Gazprom, 3 milyar metreküp'ünü Ukrayna şirketi Neftegaz, 6,2 milyar metreküp'ünü de Itera aldı. Aynı ülke grubuna yapılan ihracat 1999'da 8,5 milyar metreküp seviyesinde kalmıştı.⁹ Türkmenistan'ın 2000 yılındaki ihracatı ise 31,2 milyar metreküp'e ulaştı.¹⁰

2001 yılı içinde ihracatın büyük bir bölümünün Ukrayna'ya yapılması bekleniyor. İki ülke arasında varılan anlaşmaya göre, Türkmenistan bu yıl Ukrayna'ya bin metreküpü 40 dolardan 30 milyar metreküp gaz sevkedecek. Fiyat düşük gibi görünse de Rusya'nın uyguladığı transit geçiş ücretleri Türkmen gazının fiyatını uluslararası fiyatlara yaklaştırıyor. Bu yüzden Türkmenistan satış fiyatını düşük tutmak mecburiyetinde kalıyor.

Ukrayna aldığı gazın yarısını nakit yarısını da mal ve hizmet şeklinde ödüyor. Bu çerçevede Ukrayna'nın aldığı gaz karşılığında üstlendiği işler savunma sanayiinden telekomünikasyona kadar uzanıyor. Özellikle doğalgaz sektöründe yeni boru hatlarının yapımı, eskilerinin onarımı vb çalışmalar, Türkmenistan tarafından tercih ediliyor.

Türkmenistan son olarak Ukrayna ile önemli bir anlaşmaya daha imza attı. Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın 14 Mayıs 2001 tarihinde Ukrayna'ya gerçekleştirdiği resmi ziyaret esnasında imzalanan anlaşmayla, Ukrayna Türkmenistan'ın en büyük müşterisi haline geldi. Anlaşmaya göre, Türkmenistan 2002-2006 yılları arasında Ukrayna'ya toplam 250 milyar metreküp gaz satacak. Fiyat 42 dolar belirlenirken, gaz bedelinin yüzde 50'sinin nakit, yüzde 50'sinin ise "yatırım politikaları" ile karşılanması öngörülüyor. 2002 yılındaki sevkiyat, 40 milyar metreküp olacak.

⁹ *Interfax*, Moskova, 10 Ocak, 2001.

¹⁰ *AP*, New York, 9 Haziran 2001.

Ukrayna'nın halihazırda Türkmenistan'a 420 milyon dolar gecikmiş borcu bulunuyor. Türkmenbaşı, anlaşma sonrasında iyiniyet gösterisi olarak bu alacak için acele etmediklerini açıkladı.¹¹

Ukrayna 2001 yılı için yapacağı 60 milyar metreküplük ithalatın yarısını Rusya, yarısını da Türkmenistan'dan karşılamayı planlıyor. Yeni anlaşmanın aksamadan hayata geçirilmesi durumunda Türkmenistan, 2002 yılından itibaren Ukrayna'nın en önemli doğalgaz sağlayıcısı haline gelecek.

Türkmenistan'ın diğer önemli müşterisi de Rusya'dır. Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı kesintiye uğrayan Rusya'ya doğalgaz satışı, 1999 yılında yeniden başladı. Bin metreküpü 36 dolardan olmak üzere 2000 yılında 20 milyar metreküp gaz sevkinin öngören Rusya (Itera) ile Türkmenistan arasındaki anlaşmaya binaen Türkmenistan 1999 yılı aralık ayı sonunda sevkiate başladı. Anlaşmaya göre gaz bedeli yüzde 60 mal ve hizmet şeklinde, geri kalanı da nakit olarak ödenecekti. Bu kontrat 2000 yılı ekim ayında sona erdi. Eylül ayında yapılan ek protokol ile aynı ödeme şartları korunarak 38 dolardan 10 milyar metreküp daha gaz sevki yapılması konusunda anlaşma sağlandı.

Ancak Türkmenistan, anlaşma hükümlerine uymadığı gerekçesi ile 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren Rusya'ya gaz sevkinin tekrar durdurdu. Daha sonra varılan yeni anlaşma çerçevesinde, Türkmenistan 2001 yılı içinde Rusya'ya bin metreküpü 40 dolardan, 10 milyar metreküp doğalgaz satmayı kararlaştırıldı. 3 Mart 2001 tarihinden itibaren sevkine başlanılan gazın bedelinin ise, yüzde 50'si nakit yüzde 50'si de gıda maddesi, tarım aletleri ve çeşitli teknik aletler şeklinde ödenmesi üzerinde anlaşıldı.¹²

2001 yılı içinde Rusya'ya daha fazla gaz satışı hedefleniyordu ancak Rusya'nın daha düşük fiyatta ısrar etmesi nedeniyle, görüşmelerden netice alınamadı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2000 yılı mayıs ayında Aşgabat'ta Türkmenbaşı ile görüşmesinde de, yüklü miktarda ve uzun vadeli doğalgaz alım satım anlaşması gündeme gelmiş, fakat bir netice çıkmamıştı. Putin'in 32 dolarlık teklifine, Türkmenbaşı olumsuz cevap vererek 42 dolarla karşılık vermişti.

Türkmenistan son pazarlık görüşmelerinde 40 doların altına inmedi. Ödeme şeklinin de yüzde 50 mal, yüzde 50 nakit şeklinde olmasını istiyordu. Çünkü bugüne kadar mal karşılığı yapılan ödemelerden

¹¹ *Interfax*, Moskova, 14 Mayıs 2001.

¹² *Türkmen Haber Ajansı*, Aşgabat, 7 Mart 2001.

.....
 : **Hazar Denizi enerji ihraç**
 : **güzergahlarının,**
 : **bu bölgede yeni**
 : **bağımsızlığını kazanmış**
 : **Türk devletlerinin**
 : **geleceklerini tayin**
 : **edeceği tartışma**
 : **götürmez bir gerçek.**
 :

büyük zarara uğramış, verdiği gaza karşılık Rusya'dan ihtiyacı olmayan kalitesiz malları almak zorunda kalmıştı.

Üstelik, bin metreküp gazın sadece çıkarılması ve nakil hatlarına ulaştırılmasının maliyeti bile 20 ile 35 dolar arasında değişiyordu.¹³ Dolayısıyla 30 dolar seviyelerindeki böyle bir satıştan kar değil zarar ortaya çıkıyordu.

19 Mart 1998 günü Moskova'da Rusya Başbakanı Viktor Çernomyrdin ile görüşükten sonra Türkmen televizyonunda konuşan Türkmenbaşı, Rusya'nın çok ucuza gaz almakta ısrarlı olması sebebiyle doğalgaz sevkiyatına başlayamayacaklarını açıklıyor ve şunları söylüyordu:

"Rusya 1000 metreküp doğalgaz için 32 dolar veriyor. Bu paranın da yüzde 30'unun nakit olmasını teklif ediyorlar. Kalan yüzde 70 karşılığında verecekleri mal ise kalitesi düşük ve ihtiyacımız olmayan mallar, yani bizim gazımıza 10 dolar teklif ediyorlar, bu fiyata gaz yok. Halkımızı aldatmayalım. Şu anda Rusya'ya gaz satmamız mümkün değil."

Türkmenbaşı, bu açıklamalarından sonra halktan, Rusya dışındaki boru hatlarını hayata geçirinceye kadar tarım ve diğer sektörlerde üretim seferberliği istiyor ve ülkesinin doğalgaz satmadan 2-3 yıl yiyecek ekmeğe sahip olduğunu vurguluyordu.¹⁴

Farklı Güzergah Arayışları

Hazar Denizi enerji ihraç güzergahlarının, bu bölgede yeni bağımsızlığını kazanmış Türk devletlerinin geleceklerini tayin edeceği tartışma götürmez bir gerçek. Doğalgaz ve petrol boru hatlarının Moskova'nın kontrolünde olması, bu devletlerin gerek ekonomik gerekse siyasi bakımdan Rusya'ya tamamen bağımlı olmaya devam etmeleri anlamına geliyor. Diğer taraftan, Hazar Denizi bölgesindeki petrol ve doğalgaz hatlarının Türkiye üzerinden dünyaya açılması, Türkiye'nin bir enerji köprüsü haline gelmesini, mevcut stratejik önemini daha da arttırmasını sağlayacaktır.

¹³ *Caspian Oil and Gas, a.g.e., s.253.*

¹⁴ *Anadolu Ajansı, Ankara, 21 Mart 1998.*

Doğalgaz ve petrolünü Rusya'ya muhtaç olmadan dış pazarlara taşımak Türkmenistan için de hayati önem taşımaktadır. Alternatif güzergahların yokluğu sebebiyle bugüne kadar, istediği miktarda gaz satamadığı gibi, sattığı sınırlı miktardaki gazı da uluslararası fiyatların çok altında vermek zorunda kalmış, verdiği gazdan doğan alacakların tahsilinde de pek çok sorunla karşılaşmıştır. Rusya'nın transit geçişte izlediği katı politika, Türkmen gazını adete ülke sınırlarına hapsedmiş, doğalgaz ihracatı bir anlamda Rusya'nın mücadele ettiği miktarla sınırlı kalmıştır.

Alternatif satış güzergahlarına sahip olamama ve doğalgaz tüketicilerine uzaklığın dezavantajını yaşamakta olan Türkmenistan, ulaşabileceği en yakın ve en büyük pazar olan Avrupa pazarını Rusya ile paylaşmak istiyor fakat, Rusya'nın aynı niyette olmadığı açıkça görülüyor.

Halen doğalgaz tüketiminin üçte birini ithalatla karşılayan Avrupa, her geçen yıl daha fazla dışa bağımlı hale gelmektedir. Tahminler, OECD üyesi Avrupa ülkelerinin gaz talebinin yıllık ortalama yüzde 3 dolayında artış göstereceğini ve 2020 yılına gelindiğinde Avrupa'nın gaz ihtiyacının yüzde 70'ini ithalatla karşılamak zorunda kalacağını ortaya çıkarıyor.¹⁵ İthalat deyince akla ilk gelen ülke Rusya'dır. Avrupa dün olduğu gibi bugün de ithalatının büyük bölümünü Rusya'dan karşılamaktadır. Türkiye de, Avrupa pazarından daha hızlı büyüyen ve doğalgaz ihtiyacının neredeyse tamamını ithalatla karşılayan bir pazar ve onun da en önemli arz kaynağı yine Rusya'dır.

Yeni arayışlar sürerken, batıda Hazar tabanından geçecek, güneyde ise İran'a uzanacak boru hatları ile dışa açılma, kuzey hattının taşıdığı riskin farkında olan Türkmenistan için öncelikli projeler haline geldi. Bunun yanında Pakistan ve Çin'e uzanacak başka projeler de geliştirildi.

Benzer politikayı Hazar'daki zenginliğin diğer ortakları Kazakistan ve Azerbaycan da takip etmekle birlikte, bugüne kadar bölgede Rusya'dan bağımsız olarak devreye sokulan en önemli hat Türkmenistan'ın İran'a bağladığı doğalgaz boru hattı ile Azerbaycan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ilk ayağı olarak inşa edilen Bakü-Supsa oldu. Ancak Supsa hattı Rusya'ya uzanan Bakü-Novorossisk hattıyla eş zamanlı olarak hayata geçirilebildi.

Kazakistan ise, Rus limanı Novorossisk'e açılan Hazar Boru hattını devreye sokarak, petrol dış satımında Moskova'ya olan bağımlılığını biraz daha pekiştirmiş oldu.

¹⁵ *World Energy Outlook*, International Energy Agency, Paris, 1998, s.190.

.....
 : **Putin, göreve başladığı**
 : **ilk günden itibaren,**
 : **Hazar enerji politikasında**
 : **Rusya'nın otoritesini**
 : **sağlamak istediğini ve**
 : **bunu sağlayabilmek için**
 : **her türlü kozu**
 : **kullanabileceğini**
 : **gösterdi.**
 :

Rusya'nın yeni başkanı Vladimir Putin'in izlediği siyaset, Kafkaslar'da ve Orta Asya'da daha etkin bir Rusya'yı hedefliyor. Enerji kaynakları ve enerji hatları ise bu politikanın en önemli ayağı. Putin, göreve başladığı ilk günden itibaren, Hazar enerji politikasında Rusya'nın otoritesini sağlamak istediğini ve bunu sağlayabilmek için her türlü kozu kullanabileceğini gösterdi.

21 Haziran 2000 tarihinde Moskova'da yapılan BDT zirvesi bunun ilk örneklerindendi. Liberal eğilimli Rus gazetesi Kommersant, zirveyi yorumlarken Rusya'nın diğer ülkelere baskı yaptığını, onları "hizaya soktuğunu" ve toplantının bu haliyle geçmişteki Varşova Pakti toplantılarını hatırlattığını ileri sürüyordu. Rusya tarafından her ülkeye karşı ayrı bir dosya ortaya konduğunu belirten gazete, Türkmenistan lideri Türkmenbaşı'nın önüne de, hala ayrı doğalgaz boru hatlarının inşa edilmiş olduğu, bu yüzden gazını sadece Rusya toprakları üzerinden satma imkanı bulunduğu hatırlatıldığını yazıyordu.¹⁶

Rusya'nın, geçtiğimiz kış, Rus üslerinin Gürcistan'da kalıp kalmaması görüşmelerinin çıkmaza girdiği bir anda, Gürcistan'a vermekte olduğu doğalgazı kesmesi de, Rusya'nın siyasi hedeflere ulaşabilmek için elindeki enerji kozunu rahatlıkla kullandığı, gelecekte de kullanmasının muhtemel olduğu şeklinde yorumlandı.

Mavi Akım Türkmen Gazına Engel mi?

Rusya, bir yandan Türkmenistan'a kendisine ait boru hatlarını kullandırmada zorluk çıkartırken, diğer yandan Rusya dışında güzergah arayışlarının da en büyük muhalifi ve engelleyicisi olarak ortaya çıkıyor. Bu karşı çıkış, bazen Hazar'ın statüsü sorununun öne sürülmesi, bazen de karşı tezlerin ve projelerin gündeme getirilmesi biçiminde kendisini gösteriyor.

İşte, ortaya atılan ve inşaatına başlanan projelerden en önemlisi Rusya'dan başlayıp Karadeniz'den geçerek Samsun'a ulaşacak olan Mavi Akım projesidir. Bu proje Türkmen gazını Türkiye'ye getirecek Trans-Hazar projesini baltalayacağı ve Türkiye'yi Rusya'ya bağımlı hale

¹⁶ Kommersant, Moskova, 22 Haziran 2000.

getireceği gerekçesi ile Türkiye içinde çok eleştirildi. Projenin, Türkiye'nin ve diğer Türk devletlerinin elini ve gücünü zayıflattığı ısrarla vurgulandı. Türkmenistan tarafı, bu proje ile gelecek gazın Türkiye'ye çok daha pahalıya mal olduğunu dolayısıyla bu tercihin ekonomik olmaktan öte siyasi bir karar olduğunu belirterek, projenin hayata geçirilmesini sağlayan siyasi otoriteye ağır eleştirilerde bulundu.

Bir bakıma Rusya, Mavi Akım'ı devreye sokarak, kendi toprakları üzerinden Avrupa pazarına girmesini engellediği Türkmen gazının önünü Anadolu'da da kesme imkanı bulmuş oldu.

6 Ekim 1999'da Aşkabat'ta Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'i kabul eden Türkmenbaşı, gazetecilerin önünde ağır eleştirilerde bulunuyor, "ucuz Türkmen gazı dururken gidip pahalı Rus gazı alıyorsunuz" diyerek şunları söylüyordu:

"Rusya ve Azerbaycan'ı size doğalgaz satmaları konusunda kıskanmıyoruz. Onlardan almak isterseniz sizin bileceğiniz iş. Bizden alırsanız 2002 yılında Türkmen gazı Türkiye'ye ulaşır ama siz karar vermeden birden Rusya diyorsunuz. Bizim de elimiz soğuyor. Biz size 8 yıldır teklif ediyoruz. Ama bu konuda işler bir türlü yolunda gitmiyor. 1990 yılından beri bir türlü netice alamadık. Siz Mesut Yılmaz ile Rusya'ya gidip 'sizden Rus gazı alacağız' dediniz. Bundan sonra da Duma Mavi Akım'ı hemen onayladı. Ama ben bizim teklifin sizin için daha yararlı olduğuna inanıyorum." Türkmenbaşı bu diyalogun ardından, Rusların Mavi Akım'ı Trans Hazar boru hattını geciktirmek için geliştirdiklerini öne sürüyordu.¹⁷

Bölgede enerji güvenliğinin sağlanması ve çeşitlendirilmesinden yana politika güden, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak Türkmen gazının Türkiye'ye getirilmesi projesine destek veren ABD de, Mavi Akım'a olumsuz bakıyordu.

ABD'nin önde gelen gazetelerinden New York Times'ta yayınlanan geniş kapsamlı bir yazıda, Mavi Akım projesinin, "Amerikan hükümetinin, dünyanın en stratejik bölgelerinden birinde Rusya'nın etkisini azaltmayı hedefleyen çabalarını sonuçsuz bıraktığı" belirtilerek proje ile Türkiye'nin de doğalgaz açısından Rusya'ya bağımlılığının yüzde 66'dan yüzde 80'e çıkacağı vurgulanıyor. "Enerji ihtiyacının yüzde 98'ini ithal eden Türkiye kadar pek az ulus enerji konusunda şantaja açıktır" yorumunu yapan gazete, "Amerikalı diplomatların başından beri projenin Rusya'nın Türkiye üzerindeki stratejik etkisini arttıracığı, Türkmenistan boru hattını tehdit ettiği uyarısında bulduklarına" vurgu yaparak,

¹⁷ Reuters, Londra, 6 Ekim, 1999.

.....
 •••••
Rusya'nın Türkiye'ye yeni hatlar vasıtasıyla daha fazla gaz vermesinin temelinde, Hazar ülkelerini enerjileri ile kendi hallerine bırakmamanın yanında Avrupa'da ve bölgede daha etkili olma arzusu yatıyor.
 •••••

"güçlü Türk ve Rus politikacıları ve ticarî çıkarlarının projenin ilerlemesini sağladığını" iddia ediyor. Yazıda, projenin "ordu ve dışişlerinin rahatsızlığına rağmen" Türkiye Başbakanı Yılmaz ve Rusya Başbakanı Çernomyrdin tarafından 15 Aralık 1997'de imzalandığı ileri sürülüyor.¹⁸

Olay, ABD'de en son bu şekilde algılanırken Rusya, çok önceden istediğini elde etmiş olmanın memnuniyeti içindeydi. Rusya'nın

Gazprom şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Rem Vyahirev, Antalya'da düzenlenen "Enerji Alanında Türk-Rus İşbirliği" konulu panelde Türkiye'nin Türkmenistan'dan doğalgaz satın almasına ilişkin proje için "şahsen bana Türkmen projesi hoş gelmiyor. Hoşuma gitmiyor bu proje." derken, Mavi Akım için teşekkür ediyordu: "Ben Amerikalıların, derin tavsiyelerini dinlemeyen Bakanınıza minnettarlığımı ifade etmek istiyorum. Rus gazının ağırlıklı olmasına ilişkin karar, doğru bir karar."¹⁹ dır diyordu.

Dünya doğalgaz rezervlerinin dörtte birinden fazlasını elinde bulunduran Rusya'nın Türkiye'ye yeni hatlar vasıtasıyla daha fazla gaz vermesinin temelinde, Hazar ülkelerini enerjileri ile kendi hallerine bırakmamanın yanında Avrupa'da ve bölgede daha etkili olma arzusu yatıyor. Rusya özellikle Mavi Akım sayesinde Türkiye'ye geliş geciken Türkmen gazına karşı Anadolu pazarında ezici bir üstünlük sağladığı gibi daha az ülkeden geçiş yaparak güney Avrupa'ya ulaşma imkanını da elde etmiş bulunuyor. Gazprom ve Mavi Akım'ın kapasitesini Gazprom'la yarı yarıya paylaşan İtalyan firması Eni'nin bundan sonraki hedefi muhtemelen İtalyan pazarı olacaktır. Eni, aynı zamanda Kazakistan'ın yeni dev yatağı Kaşagan'da petrol ve doğalgazın üretimini üstlenen konsorsiyumun etkili bir üyesidir.

Şimdilerde Türkiye doğalgaz hatları ile Yunanistan doğalgaz boru hatlarının Çanakkale üzerinden birleştirilmesi ve Avrupa'ya gaz satışı gündemde. Eğer Ankara 1 No'lu DGM, başlatılan "Mavi Akım" soruşturması kapsamında Botaş Genel Müdürü Gökhan Yardım'a yurtdışına çıkma yasağı koymasa idi, bu konudaki görüşmeler 14 Nisan 2001 günü Atina'da başlayacaktı.²⁰

¹⁸ *New York Times*, New York, 8 Haziran 2001.

¹⁹ *Anadolu Ajansı*, Ankara, 15 Ekim 1999.

²⁰ *Hürriyet*, İstanbul, 13 Haziran 2001.

Mavi Akım konusunda istediğini elde eden Rusya, Trans-Hazar projesindeki tavrından da geri adım atmadı. 1999 yılı kasım ayında AGİT İstanbul zirvesi sırasında Hazar Denizi ülkelerinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Devlet Başkanlarının da katılımıyla imzalanan, Hazar-Türkiye bağlantılı petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine tepki göstermekte gecikmedi. Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un, İran'a yaptığı ziyaret sırasında imzaladıkları ortak bildiriye, "Hazar Denizi yatağından boru hatları döşenmesi yolunda Rusya ve İran'ın katılımı olmaksızın tasarlanan projelere bu iki ülkenin karşı çıktıkları" belirtildi. Bu karşı çıkışa gerekçe olarak da, "Hazar Denizi'nin statüsü ile bu denizin ekonomik imkanlarının nasıl kullanılacağı konularında, kıyıdaş ülkeler arasındaki müzakerelerin devam ettiği, İstanbul belgelerinin ise söz konusu projeleri acele ile uygulamaya koyma arzusunu yansıtmaları sebebiyle, bu müzakere sürecine ters düştüğü" gösterildi.²¹

Türkmen Gazının Türkiye Macerası

Türkmenistan gazının Türkiye'ye nakline ilişkin olarak imzalanan belgelerin geçmişi 10 yıl öncesine, 1991 yılına kadar uzanıyor. Varılan mutabakatlar ve atılan imzalarla, Türkmen gazının İran üzerinden geçerek, Türkiye ve Avrupa'ya taşınması planlanıyordu. Bu imzalar, yeni bağımsızlığını kazanmış Türkmenistan'ın ekonomik bağımsızlığının temini açısından önem taşıdığı gibi, Türkiye'nin 2000'li yıllarda oluşacak doğalgaz açığını karşılaması bakımından da önemliydi.

Bu maksatla atılan ilk kayda değer adım, iki ülke arasında 13 Şubat 1996 tarihinde bir mutabakat zaptı imzalanması oldu. Daha sonra bu proje ile ilgili olarak, 28 Aralık 1996 tarihinde Türkiye, İran ve Türkmenistan arasında yılda 8 Milyar metreküp Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye naklini öngören anlaşma imzalandı. Ardından 29 Nisan -1 Mayıs 1997 tarihleri arasında Türkmenistan ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde, Türkiye'ye doğal gaz arzı konusunda bir protokol daha imzalandı. 13 Mayıs 1997 tarihinde de, yılda 28-30 Milyar metreküp Türkmen gazının boru hattı ile Türkiye ve Avrupa'ya taşınması konusunda İran, Türkmenistan ve Türkiye mutabakata vardılar.

İran ve Türkmenistan'la yapılan anlaşmalar gereğince, her ülke boru hattının kendi topraklarında inşa edilecek kısmının yapımını ve finansmanını kendisi karşılayacaktı. Bu çerçevede Türkiye içinde inşa edilmesi öngörülen 1285 kilometrelik bölümün yapımını BOTAŞ üstlendi.

²¹ *Interfax*, Moskova, 29 Kasım 1999.

İran'ın mevcut hatlarına ilaveten Tebriz-Erzurum-Ankara hatlarının inşa edilmesi ile birlikte Türkmen gazının 1999 yılında Ankara'ya ulaştırılması sağlanacaktı.

Ancak, ABD'nin İran konusundaki tutumu ve Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesinin devreye sokulması, bu proje üzerindeki çalışmaları geri plana itti. Aynı güzergah üzerinden İran gazı alınmasına yönelik çalışmalar devam ederken, Türkmen gazının alınması konusundaki çalışmalar Hazar geçişli proje üzerinde odaklandı.

Sonradan geliştirilen ve ABD'nin kuvvetle desteklediği Hazar geçişli güzergah (Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) daha önce de gündemde idi. Fakat Türkmen tarafı, İran alternatifine kıyasla daha maliyetli olduğu, Kafkaslardaki siyasi belirsizlik ve Hazar'ın statüsü konusunda yaşanan problemler nedeniyle önceliği İran güzergahına vermişti. Türkmenbaşı, kendisi ile yaptığımız görüşmede, "Hazar Denizi üzerinden ve Azerbaycan'dan geçecek projemiz de var fakat çok pahalı olduğu için biraz düşünüyoruz" açıklamasını yapmıştı.²²

ABD yönetimi, önce Türkmenistan-İran-Türkiye projesinin, yaptırımları gerekli kılacak bir şekilde D'Amato Yasası'nı (İran ya da Libya'da 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan firmalara yaptırımlar uygulanmasını öngören ABD yasası) ihlal etmediğini açıklamasına rağmen, daha sonra, bu projenin karşısında olduğunu ilan etti. ABD, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Vekili James Foley aracılığıyla, İran üzerinden Türkiye'ye Türkmen doğalgazı getirecek projenin "hayata geçirilmemesini ümit ettiklerini" bildirerek "Bir fizibilite çalışmasının yapılacağı" açıklandı. Bu çalışma yasayı ihlal etmez. Ancak, projenin uygulama aşamasına gelmemesini umuyoruz. İran'dan geçecek boru hatlarına karşı olduğumuzu açıkça bildirdik. O aşamaya gelirse, yasalar çerçevesinde değerlendirilecektir." açıklamasını yaptı.²³

Bu muhalefetin de etkisi ile Türkmenistan ve Türkiye, çalışmalarını Hazar geçişli proje üzerinde yoğunlaştırmaya başladılar. Hazar geçişli projenin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattına paralel geçecek olması, maliyetleri düşürücü etki yapacağı gibi, BTC'nin bir an evvel devreye sokulmasını sağlayacağı düşünülüyordu.

Türkmenbaşı'nın 1998 yılı nisan ayında gerçekleştirdiği ilk ABD ziyaretinde doğalgazın İran güzergahı yerine, Hazar'dan geçip, BTC'na paralel olarak döşenecek bir hatla nakledilmesini kabul etti. İki başkının görüşmesinden sonra yayınlanan ortak bildiriye, iki devlet başkanı-

²² Dikbaş, a.g.e., s.77.

²³ *Anadolu Ajansı*, Ankara, 1 Ocak 1998.

nın, Avrasya Enerji Koridoru bünyesinde Doğu-Batı rotasının güçlendirilmesine özel önem verdikleri ve Batı rotasının geliştirilmesi için pratik adımlar atılmasına destek verdikleri kaydedildi. Türkmenbaşı, batı hattı için gerçekleştirilecek fizibilite raporunu olumlu karşıladı ve fizibilite raporu için ABD Ticaret ve Kalkınma Kurulu'nun hibe olarak 750 bin dolar vermesi kararlaştırıldı. Her iki Devlet Başkanı'nın Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmaların kısa zamanda bir sonuca bağlanmasını istedikleri ifadesi de bildiride yer aldı.²⁴ Bu karara ilk tepki İran'dan geldi. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, bir açıklama yaparak, ABD'nin Hazar'da taraf olmadığını ve taraf ülkelerin kabulü olmadan bu hattın gerçekleşmeyeceğini bildirdi.

Bu gelişmelerin ardında Türk ve Amerikalı yetkililerin Türkmen tarafı ve geçiş ülkeleri yetkilileri ile yaptıkları görüşmeler neticesinde anlaşma zemini hazırlandı. Bu görüşmelerde özellikle Türkmen tarafına bu projenin hayata geçirilmesi konusunda ABD'nin yapacağı katkılar ve destek anlatıldı. 29 Temmuz 1998'de Aşkabat'ta Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Yaman Başkut ile birlikte Türkmen yetkililerle görüşmelerde bulunduktan sonra açıklamalarda bulunan Clinton'un Enerji danışmanı Richard Morningstar, "Hazar denizi hattının çok önemli olduğuna inanıyoruz. Amacımız devletlerle şirketler arasındaki işbirliği ve kontratların sağlanmasına yardımcı olmaktır" diyordu. Morningstar, sözkonusu boru hattı için ABD şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumun ABD Eximbank'ı tarafından finanse edileceğini belirtiyor, Hazar konusunda Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunun giderilmesi için Türkiye ve ABD'nin arabuluculuk yapacağı sözünü veriyordu.

..Ve anlaşma 29 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye ve Türkmenistan Devlet Başkanları tarafından Ankara'da imzalandı. Anlaşmayla Türkmenistan'dan sağlanacak toplam 30 Milyar metreküp doğal gazın 16 milyar metreküpünün Türkiye'ye, 14 Milyar metreküpünün ise Avrupa'ya taşınması öngörüldü. Türkiye, bu anlaşma ile ilk defa re-export hakkı elde etmiş oldu.

Daha sonra Türkmenistan, projenin General Electric Capital ve Bechtel firmalarından oluşan Pipeline Solitions Group (PSG) tarafından yürütülmesini kararlaştırdı. PSG'ye Eylül 1999'da Shell de katıldı.

16 Milyar metreküp/yıl doğal gaz için 30 yıl süreli doğal gaz alım satım anlaşması ise, 21 Mayıs 1999 tarihinde Botaş ile Türkmenistan Devlet Başkanlığı nezdinde hidrokarbon kaynaklarının kullanımı için

²⁴ Anadolu Ajansı, Ankara, 24 Nisan 1998.

yetkilendirilmiş merci arasında Aşkabat'ta imzalandı. Gaz alımının, 2002 yılında başlaması kararlaştırıldı. Boru hattının gerçekleşmesine ilişkin prensipleri içeren hükümetlerarası deklarasyona da, 18 Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen AĞIT Zirvesi sonunda Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan liderleri imza koydular.

Gazı Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alacak olan Türkiye, buraya kadar olan hattın yapımı ile ilgili olarak, Gürcistan sınırı ile Pasinler / Erzurum arasındaki yaklaşık 225 km.'lik bölümün jeolojik, çed, tabiat, tarihi ve kültürel açıdan incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik çalışmaları tamamladı.²⁵

2000 km'yi bulan ve 2-2,3 milyar dolara malolacağı tahmin edilen Trans-Hazar doğalgaz boru hattı, ülkenin kuzey doğusunda bulunan Malay ve Şatlık bölgesindeki Pustinnaya *kompresöründen* başlayıp, Türkmenistan içinde 715 km, Hazar'da 300 km, Azerbaycan içinde 408 km ve Gürcistan'da da 256 km yol katederek Türkiye sınırına gelecek. Türkiye içinde de 320 km yol izleyerek Erzurum'a ulaşacak. Projenin 24 ayda tamamlanabileceği belirtiliyor.

Enerji Bakanı Ziya Aktaş'ın 21 Mayıs 1999'daki anlaşma sonrasında söylediği şu sözler, Trans-Hazar'ın amacını, Türkiye ve bölge açısından önemini özetlemesi bakımından önemli: "Bu boru hattı doğu-batı enerji koridoru dediğimiz tarihi İpek Yolunun yenilenmiş halinin gerçekleşmesi için önemli bir adımdır. Öyle bir yol ki, bir yandan doğalgaz, diğer yandan ham petrol boru hattı uzanacak. Bu yolun ortasına konulacak fiber optik, Hazar bölgesi insanların Anadolu ve tüm dünyayla iletişimini sağlayacaktır. Bu rüyanın gerçekleşmesi sadece Türkiye'nin değil, bölgedeki tüm ülkelerin çıkarıdır."²⁶

Türkmen Gazı mı Ucuz, Rus Gazı mı?

Bu hattan gelecek gaz, Türkiye'nin bugüne kadar yapmış olduğu alım sözleşmeleri içinde en ucuz olanıdır. Bu gerçeği, "gizlilik" prensibi gereği fiyat açıklamamakla birlikte Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer de açıkça ifade ediyordu.²⁷ Ancak Ersümer, fiyat konusundaki tartışmaların alevlenmesi üzerine TBMM'de, fiyat açıklamaksızın, Mavi Akım'dan gelecek gazı baz alarak, Türkiye'nin aldığı diğer gazları Mavi Akım'la kıyasladı. Ersümer, Mavi Akım'ın alım fiyatı 100 birim olarak kabul edildiğinde, Türkiye'nin halen Batıdan aldığı gazın

²⁵ <http://www.botas.gov.tr/tr/projeler/02.html>.

²⁶ *Hürriyet*, İstanbul, 22 Mayıs 1999.

²⁷ *Reuters*, Londra, 8 Ekim 1999.

(Rus gazı) fiyatının 100,62 birim olduğunu açıkladı. Türkmenistan'dan alınan gazın fiyatının bu hesapla 90,49 birim, İran'dan alınacak gazın fiyatının ise 101,86 birim olduğunu belirten Ersümer, Cezayir'den alınan LNG'nin fiyatının 143,36, Nijerya'dan alınan LNG fiyatının da 147,55 birime denk düştüğünü açıkladı.²⁸

Bu kıyaslama dışında, Türkiye tarafından Türkmen gazının fiyatına ilişkin bir açıklama yapılmadı. Bununla birlikte Türkmen lider Türkmenbaşı, anlaşmanın hemen ardından yaptığı açıklamada, 21 Mayıs 1999'da varılan anlaşmaya göre, bin metreküp gaz için 78\$ değer biçildiğini açıklamıştı.²⁹

Doğalgaz alım fiyatları ilgili ülkenin gaz alım ve satışı konusunda yetkili şirketleri arasında imzalanmış olan, 'Alım-Satım Sözleşmesi'nde yer alan 'Kontrat Fiyatı' maddesinde belirtilen formüllere göre hesaplanıyor. Bu formüller genel olarak uluslararası petrol ürünlerine dayalı ve bu ürünlerin fiyatlarındaki belli zaman aralıklarındaki değişimlere bağlı olarak gaz fiyatı da değişim gösteriyor. Formüllerin parametreleri her ülke şartına göre farklılık arz edebiliyor.³⁰

Genelde satış yapan ülkeler, gaza fiyat biçerken, transit geçiş ve diğer maliyetlerle birlikte gazın kullanım noktasında ulaştığı fiyatı dikkate almak zorundalar. Bu fiyat genelde küçük sapmalarla birlikte uluslararası fiyatlara denk bir rakam oluyor.

Yapılan açıklamalardan Türkmen gazının Mavi Akım'dan ve İran üzerinden gelecek gaza oranla en az yüzde 10 ucuz olduğu anlaşılıyor. Özellikle hiç bir ülkeden transit geçiş yapmadan Samsun'a ulaşacak Türkmen gazından çok daha pahalı olması dikkat çekici görünmektedir.

Trans-Hazar'ın Önündeki Engeller

Fiyatı ne olursa olsun Türkmen gazının gelişi siyasi ve ekonomik engellere takılmış durumdadır. Hazar'ın statüsündeki belirsizliğin devam etmesi, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ihtilafların çözümlenememesi ve Türkiye'nin Mavi Akım inşaatına başlamasının Türkmenistan'da yarattığı kırınlık, bu projenin planlandığı gibi yürümesini engellemiştir.

Azerbaycan, Türkmen gazının toprakları üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasına karşı çıkmadı fakat, Hazar Denizi kaynaklarının

²⁸ *Anadolu Ajansı*, Ankara, 25 Mayıs 2000.

²⁹ *Hürriyet*, İstanbul, 22 Mayıs 1999.

³⁰ *Botaş Genel Müdürlüğü Basın Bülteni*, Ankara, 8 Ekim 1999.

paylaşımı ve işletimi konusunda Türkmenistan ile arasındaki ihtilaflar bir türlü giderilemedi. Buna ek olarak, Azerbaycan'da ortaya çıkan yeni doğalgaz rezervleri, Bakü'nün bu projeye Azeri gazının da eklenmesi yönündeki taleplerini gündeme getirdi. Trans-Hazar'da ilerleme kaydedilemezken, Azeri gazının Türkiye'ye ulaştırılmasına yönelik çalışmalar hızlandı ve Türkiye'nin Azerbaycan'dan ilk aşamada yılda 2, daha sonra da 6 milyar metreküp doğalgaz almasını öngören anlaşma, 12 Nisan 2001 tarihinde Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında imzalandı. Şu anda "Bakü-Tiflis-Ceyhan'a paralel güzergahtan Türkmen gazı gelmesi de, Azeri gazı gelecektir" değerlendirmeleri yapıyor.

Hazar'ın statüsünün henüz belirlenmemiş olmasını gerekçe gösteren Rusya bu hatta temelden karşı olduğu gibi İran da, bu konuda Rusya ile hemfikir. Dolayısıyla Hazar'da boru hattı döşemenin "hukuk dışı" olacağını savunuyor. Bunu dile getirirken de, Türkmen enerji kaynaklarını dış dünyaya taşımak için en uygun rotanın kendi toprakları olduğunu öne sürüyor.

Diğer bir konu olan Mavi Akım'ın, Hazar geçişli projeye etkisi tartışılmaya devam ediliyor. En son İstanbul'da 26-27 Nisan 2001'de yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin ardından düzenlenen basın toplantısında soruları cevaplandıran Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı, Mavi Akım'ın Türkmen gazının önünü tıkadığını savunarak, eleştirilerini tekrarladı ve "Mavi Akım ekonomik olmadığına göre, siyasi bir karardır" diyerek, "bizi değil, Rusya'yı tercih ettiniz" imasında bulundu.

Türkmenbaşı, Trans-Hazar'ın kendileri açısından ekonomik olmaktan çıktığı ve bu projeden ümit kesmekte olduğunun ilk işaretlerini, Rus lider Putin'in Aşkabat'ı ziyaretinden sonra vermişti. Türkmenbaşı, bu projenin pahalı olmakla birlikte, Türkmenistan için cazibesinin kalmadığını belirterek, İran güzergahı üzerinde durduklarını açıklıyordu.³¹

Türkmenbaşı, sözkonusu projede ABD'den beklediği desteği göremediğini de her fırsatta dile getirdi. Saparmurat Türkmenbaşı, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in özel Temsilcisi ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Mithat Balkan ile ABD Başkanı Bill Clinton'un Hazar Havzası Enerji Danışmanı Büyükelçi John Wolf'u kabulünde açıkça, "Bize artık temaslar ve görüşmeler değil, kesin sonuçlar lazım" diyor, Wolf'a dönerek, "Projeye önce özel şirketlerin katılacağını belirttiniz, daha sonra da hükümetin katıldığını belirttiniz,

³¹ Zaman, İstanbul, 25 Mayıs 2000.

ben bunların hangisine inanacağını şaşırdım. Önce siz bunu bir kesinleştirin. Türkmen gazının transit geçeceği ülkelerin devlet başkanları ile görüşmelerde bulunuyorsunuz, bu konuda çeşitli açıklamalar yapıyor. Bu konuda sizin temaslarda bulunmanıza gerek yok, transit ülkelerle gerekli görüşmeleri ancak biz yaparız." diye sitemde bulunuyordu. Türkmenbaşı bu ziyarette hattan 14 milyar metreküp Azeri gazının, 16 milyar metreküp de Türkmen gazının geçirileceğinin belirtildiğini ancak bu rakamların kendileri için hiçbir gelir sağlamayacağını altını çiziyordu.³² Atılan ilk imzalarda bu hattan 30 milyar metreküp Türkmen gazının geçişi öngörülürken, hattın Azerbaycan'la paylaşımı sonradan gündeme gelmişti.

Trans-Hazar'da umutları giderek azalan Türkmenbaşı, 11 Temmuz 2000 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Danışmanı Büyükelçi Stiw N Sestanoviç başkanlığındaki heyeti kabulünde de, projenin devamı için ABD'den ekonomik ve siyasi garanti talebini dile getirdi.

Proje aleyhindeki gelişmeler, hattın PSG konsorsiyumunda da kopmalara sebep oldu.

2000 yılı haziran ayında "Türkmenistan hükümetiyle mali konularda anlaşmaya varamadıklarını" gerekçe göstererek, Amerikan General Elektrik Capital ile Bechtel firmaları konsorsiyumdan ayrıldı. Bu kopmaya rağmen, boru hattıyla ilgili imtiyaz hakkının yarısını elinde bulunduran Royal Dutch/Shell projeyi tamamlamakta kararlı olduğunu açıkladı. Bu haberi veren Wall Street Journal, Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın, tutarı yüz milyonlarca doları bulan peşin ödeme taleplerinin projeyi çıkmaza soktuğunu ileri sürdü.³³

Bölge üzerindeki siyasi ve ekonomik manevraların kurbanı olan proje, şu an beklemede. Türkmen doğalgazının 2002 yılında Gürcistan sınırından Türkiye'ye giriş yapması mümkün değil.

Sadece gazın taşınmasını ve güvenliğini sağlamakla kalmayıp, Hazar bölgesi ülkelerinin kendi kaynaklarını ve ekonomilerini geliştirmelerine yardımcı olduğu gibi, Batı'nın da tercih edeceği bir enerji koridoru açmayı hedefleyen bu projenin çıkmaza girmesi, Türkmenistan'ın gazını Rusya, İran

.....
Türkmen doğalgazının
2002 yılında Gürcistan
sınırından Türkiye'ye giriş
yapması mümkün değil.

³² Anadolu Ajansı, Ankara, 25 Şubat 2000.

³³ Wall Street Journal, New York, 27 Haziran 2000.

ve Rusya üzerinden diğer BDT ülkelerine satmaya devam etmesi, dolayısıyla Moskova'nın ve Tahran'ın bölgedeki kaynaklar üzerindeki etkinliğinin ve kontrolünün artması sonucunu doğuracaktır.

Nitekim, projenin hayata geçirilmesinde zorlukların çıkmasının ardından Türkmenistan, Rusya ve Ukrayna ile büyük miktarda ve uzun vadeli doğalgaz anlaşması görüşmelerine başladı. Ukrayna ile beş yıllık anlaşma imzaladı fakat düşük fiyatta ısrar eden Rusya ile anlaşamadı. Türkmen yetkililer, İran'a daha fazla gaz satışı için de girişimlerini sürdürüyor.

Şimdilik büyük miktarda bir anlaşma sağlanamasa da, yeni üretim sahalarını ve Mavi Akım'ın Sibiryaya bağlantısını 2001 yılı başına yetiştirmesi zor görünen Rusya'nın Türkmen gazına ihtiyaç duyacağı belirtiliyor. Böyle bir durum sözkonusu olması halinde Türkiye'nin de, Rusya'nın ucuz fiyata aldığı Türkmen gazını, Mavi Akım yoluyla daha yüksek fiyattan alması sözkonusu olacaktır.

Diğer Seçenekler

Türkmen doğalgazının Avrupa pazarlarına ulaşmasını sağlayacak yukarıda bahsettiğimiz projeler dışında başka alternatifler de var. Bunlar, İran, Pakistan ve Çin güzergahları.

İran Hattı

Türkmen gazını İran'ın kuzey bölgesine taşıyan boru hattı için çalışmalar başlatıldığında, Türkmen gazının İran-Türkiye güzergahı üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması hedefleniyor ve buna hatta bu projenin ilk aşaması olarak bakılıyordu. Söz konusu hattın Hangiran-Tebriz hattına bağlanması, Tebriz'den Türkiye sınırına ise yeni bir hattın çekilmesi zor görünmüyordu. Bu amaç çerçevesinde düşünülen 200 km'lik Körpece-Kordkuy doğalgaz boru hattı projesi, 1995 yılında 195 milyon dolara ihaleye çıkarıldı ve inşaat ihaleyi alan İran milli petrol şirketi tarafından iki yılda tamamlandı. 29 Aralık 1997 tarihinde de, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Türkmenbaşı ve İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin katıldığı törenle hizmete açıldı. Hattın kapasitesi yılda 15 milyar metreküptür.

Hat, 1996 mayıs ayında açılan demiryolu bağlantısından sonra İran ve Türkmenistan arasında gerçekleştirilen ikinci önemli proje idi. Bu iki bağlantı, Aşkabat-Tahran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Türkmenistan 2000-2010 kalkınma planı çerçevesinde İran üzerinden dünya pazarlarına doğalgaz satmayı hedeflenmektedir. Bu

plana göre, hatta verilecek doğalgaz miktarı 13 milyar metreküp'e çıkarılacaktır.³⁴

Pakistan Hattı

Bu hat, 1993 yılı Ağustos ayında Türkmenistan lideri Türkmenbaşı ve Pakistan Başbakanı Butto arasında imzalanan mutabakat ile ortaya atıldı. Türkmen gazının Afganistan topraklarından geçecek 20 milyar metreküp/yıl kapasiteli bir boru hattı ile Pakistan'a ulaştırılması karara bağlandı. Uzunluğu 1.464 km'yi bulan hattın 2 milyar dolara malolması bekleniyordu. Hattan ilk etapta 20, sonraki yıllarda ise 40 milyar metreküp gaz sevkiyatı öngörüldü.

Türkmenistan daha sonra 1996 yılında hattın gerçekleştirilmesine yönelik olarak Rus devlet doğal gaz tekeli Gazprom, Amerikan sermayeli Unocal şirketi ve Suudi sermayeli Delta Petroleum şirketi ile bir belgeye imza attı. Türkmenistan-Pakistan doğal gaz boru hattının inşası ve işletilmesi için uluslararası konsorsiyum kurulması görevi Unocal'a verildi.

1997 temmuz ayında iki ülke yetkilileri ve hattın inşaatını üstlenecek konsorsiyum üyeleri arasında varılan mutabakat gereği, hat için ekim 1998'e kadar finansman sağlanması ve inşaat çalışmalarına başlanması, 2001 yılında da faaliyete geçirilmesi planlanmıştı.³⁵ Ancak Afganistan'da yaşanan iç savaş ve Taliban yönetiminin, ABD'nin elçiliklerine yapılan bombalı saldırılardan sorumlu tuttuğu, Ladin'i teslim etmemesi, projeye ABD desteğinin kesilmesine, şirketlerin de çalışmalarını durdurmasına yolaçtı.

Pakistan'ın darbe ile başa gelen Devlet Başkanı General Müşerref Pervez, 2000 yılı mayıs ayında Türkmenistan'ı ziyaretinde, beklemeye alınan projeye yeniden hız verilmesini istedi. Ancak Afganistan'da istikrar sağlanmadan Türkmen gazının Pakistan'a sevki mümkün görünmüyor.

Çin hattı

Çin doğalgaz boru hattı projesi, 1994 yılı nisan ayında iki ülke arasında imzalanan protokole dayanıyor. Altına imza atılan niyet protokolü ile, Orta Asya'da Özbekistan ve Kazakistan'dan geçerek Çin'in doğu sahillerine ulaşacak, oradan da Japonya'ya uzanacak bir boru hattı kurulması kararlaştırıldı. Proje ile Japon Mitsubishi, Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC) ve diğer bazı yabancı firmalar bu proje ile yakından ilgilendi.

³⁴ *Ima*, Tahran, 8 Aralık 2000.

Toplam 6 bin 700 km uzunluğunda olması planlanan doğalgaz boru hattının 12 milyar dolara malolacağı tahmin ediliyor. Projenin muhtemel tamamlanma süresi ise 4-6 yıl.

Hat henüz proje aşamasında olup hayata geçirilmesi için Türkmenistan'ın öncelikle Özbekistan ve Kazakistan'la anlaşmaya varması gerekiyor.

Çin ve Türkmen liderler 2000 yılı temmuz ayında Aşkabat'ta bu konuyu tekrar görüştüler ve Çin Petrol Şirketi (CNPC) Türkmen gaz şirketi ile bir ön anlaşma imzaladılar.

Ancak maliyeti çok yüksek olan bu projenin ne zaman ve nasıl yapılacağı konusundaki belirsizlik hâlâ devam ediyor.

Sonuç

Öyle görünüyor ki, Türkmenistan'ın bugün için 23 trilyon metreküp olan ve Avrupa'nın 75 yıllık tüketimine denk gelen doğalgaz rezervlerini işletebilmesi, güvenilir ihraç güzergahları bulmasına bağlıdır. Bu, sadece Türkmenistan ve bölge ülkelerinin ekonomik bağımsızlığının sağlanması açısından değil, Avrupa'nın arz kaynaklarını çeşitlendirmesi açısından da stratejik önem arz etmektedir.

Karadeniz tabanından geçecek Mavi Akım doğalgaz boru hattı ile Rus gazına olan bağımlılığı daha da artacak olan Türkiye hem kendi ihtiyaçları hem de kendisinin de dahil olduğu güvenilir bir enerji koridorunun oluşturulması için Trans-Hazar doğalgaz boru hattının faaliyete geçirilmesinde daha aktif rol üstlenmelidir. Aksi takdirde, Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilecek gaz, Türkmen gazı değil Rus gazı olacaktır. Bunun ilk işaretleri şimdiden alınmaktadır. Bu ise bugüne kadar Rus etkisinden arındırılmış olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya girme mücadelesi veren Türkmen gazının pazar şansını iyice zayıflatacak, kuzeyde Türkmen gazının elini kolunu bağlamış bulunan Gazprom'u, Türkiye güzergahında da güç ve söz sahibi yapacaktır.

Rusya kendi hatlarını kullandırmakta çıkardığı zorlukların yanında Türkmenistan'ın Trans-Hazar yoluyla Türkiye ve Avrupa pazarına girmesine de rıza göstermemektedir.

Türkiye, Trans-Hazar devreye girinceye kadar, bu yıl içinde faaliyete geçmesi beklenen Türkiye-İran doğalgaz boru hattından sadece İran gazı değil, Türkmen gazının da sevkini gündemine almalıdır. Bu, 2002'de Hazar geçişi olarak Türkiye'ye ulaşması öngörülen Türkmen gazının gelmemesi sebebiyle yurtiçinde oluşacak arz açığını telafi edeceği gibi, Türkmenistan'a Avrupa yolunu açacak, Rusya ile pazarlıkta elini güçlendirecektir.

³⁵ Reuters, Londra, 24 Temmuz 1997.